

KÉT RECTORI BESZÉD.

A budapesti tudományegyetem ez évi rectora megnyitó beszédében eltért attól a szép régi szokástól, melynél fogva az ország első tudományos intézetének fődignitariususa valamely, a kor legjobbjainak elméit foglalkoztató nagy tudományos problémában hallatja egy tudományban eltöltött élet emberének okos, mély és tiszta szavát. A külföld egyetemeinek rectori beszédei első sorban a tudományt szolgálják: gondos, széles alapú tanulmányok azok a kor tudományának valamely alapkérdéséről.

A mi egyetemünk rectora ezzel szemben — kétségtelenül szellemi életünk alapcharacterének megfelelően — a tudós nyugodt érvelése helyett a politikai agitator kürtjébe fűjt. Mert bár ez a beszéd külsőleg tudományos, bensője és alaptermészete szerint politikai nyilatkozat. Igenis az empirismus és a spiritualismus, a positivismus és a metaphysika harczárói a tudomány székéből beszélni lehet. A módszer, melyet az igazság keresésének munkájában követni kell, igenis a tudományos kutatásnak még mindig egy égető kérdése.

De abban a modorban, melyben ezt egyetemünk rectora tette: valódi tudós nem beszél. »Egy többé-kevésbé elhatalmasodott bajnak« nyilvánítani azt az irányt, mely annyi szolgálatot tett a tudománynak és az emberiségnek, nagyon közel áll egy népgyűlési szónok fogásához, ki egy, a dolog természete szerint még kiforratlan hallgatóságot a »nagy« mondások acustikai erejével akar megnyerni. Gyógyszert ajánlani vele szemben, a modern tudomány veszedelmét hirdetni, azt a szerfözlött vague »anyagiasság« odiosus kitételével vádolni, az idealismust a maga részére lefoglalni, a vallási érzületre appellálni stb. stb. . egy egész sereg olyan dolog, a mi nem a tudós, hanem a politikus fegyvertárából kerül ki... Egy sereg olyan dolog, melyet nem is oly régen — persze csillogóbb és látszólag mélyebb, hogy úgy mondjam, előkelőbb formában — egy különben igen másdrangú elmétől, a francia *Brunetièretől*, a tudományos talár alatt reactio-

narius tógát viselő akadémikustól hallottunk. Hogy egyetemünk rectora mindezzel sem rekriminálni, sem polemizálni nem akar, az tőle igen szép, a vallás emberéhez méltó békés nyilatkozat. Azt is elhiszszük, hogy a polémia ezen tárgy felett neki örömet nem okoz. Mert sokkal könnyebb dolog lelkes önképzőkori hangulatok alatt álló ifjak éljeneit szépen hangzó szavakkal kiérdekelni, mint azok felett vitába bocsátkozni.

Mi azonban, fájdalom, egyetemünk rectorának békés és szelíd felhívását, hogy a ránk lőtt mérgezett nyilakat testünkéből csendben és szelíden húzzuk ki, nem tudjuk követni.

Két okunk van rá.

Az egyik a tudomány érdeke, mely azt kívánja, hogy az eszmék tisztuljanak, hogy az álláspontok küzdelmében egyre tisztábban és fényesebben emelkedjék ki az igazság.

A másik személyes természetű. Elsők voltunk hazánkban, kik lapot indítottunk azoknak az eszméknek táplálására és fejlesztésére, melyeket egyetemünk rectora »elhatalmasodott bajnak« nevez. Tettük ezt — nem kürtöltük soha, de ez alkalommal büszkén mondhatjuk ki — anyagi és egyéb előnyök reménye nélkül, áldozatok árán, közöny és előítélet ellen küzdve, csak azért, hogy ezen eszméket hatalmasakká tegyünk, mert bennük hazánk és az emberiség számos aggasztó sebének egyedüli orvoságát láttuk.

Egyetemünk rectorának tehát el kell viselnie, hogy rekrimináljunk és polemizáljunk. Ezt annál nyugodtabban és őszintébben tehetjük, mert minket nem terhel a felelősség, mint őt, hogy egy fogékony lelkű ifjúságot egy fényes tekintélyű hely, állás és hatalom traditionalis és anyagi erejénél fogva egyoldalúan, tudománytalanul befolyásolunk. A ki minket követ, az ezt csak az igazság ereje alatt teszi.

Igaz, a polémia itt részünkről is nagyon nehéz. Tagadásba venni és discreditálni egy egész csomó tény, melyen korunk rendje nyugszik, érvek és bizonyítékok nélkül, egyszerűen hamisaknak jelentve ki azokat, helytelennek az utat és a módszert, melyen át összes eddigi tudásunkhoz jutottunk: lehet-e az ilyen beszédre válasz, ellenérv és czáfolat? Tényleg a legegyszerűbb felelet az volna: tessék bizonyítani! De nem lehet, mert egyetemünk rectora polemizálni nem akar. Csak legalább ne volnának olyan jósdaszerű homályban az ő szavai, a mit az újságok meglehetősen hézagossá tudósításai e beszédről csak fokoznak. Minden jel

arra mutat, hogy a vallási alapokon álló metaphysikában keresi ő az orvosságot.

Mert a metaphysika maga nem szükségkép ellensége a modern tudománynak. Legfeljebb a komoly és óvatos tudós kétséggel fogja nézni a *tudás jelenlegi fokait* az összes jelenségeknek egyetlen egy okra való visszavezetését, de teljes rokonszenvvel kíséri, mert szükségét érzi az ismeretek egységesítésének és rendezésének. Hisz számos evolutionista is metaphysikus oly értelemben véve, hogy minden jelenséget egy közös okra vezet vissza. És a régiebbek közül is sokan — azok közül kik még most is eleven erők — a tények és ismeretek alapján igyekeztek és igyekeznek rendszerük alaptételét (bárhonnan vették is azt) igazolni vagy ugyanazok alapján kimutatni — mint a jelenlegi angol spiritualismus — hogy a világ összes jelenségei tapasztalati alapokon meg nem magyarázhatók.

Ép ily kevéssé ellensége a hit a modern tudománynak, mely csak a dogmákat, csak a szellem-theoria primitiv maradványait: a szertartásokat, tételes szabályokat és az ember képére és hasonlatosságára csinált positiv tanításokat veti el: míg a valódi modern tudós atheista nem lehet, hisz minden előrehaladás a tudományban, minden megoldott mysterium ujakat és nem sejtetteket állít elébe s minden lépésnél jobban érzi a világmindenség csodálatos törvényszerűségét, mely ellenállhatatlanul, már öntudatunk pusztá léténél fogva, egy örök, végtelen és állandó ismeretlen erőre utal, mely előtt a tudomány embere mély megdöbbenéssel hajtja meg fejét, de a saját kicsinysége és gyarlósága érzetében, azt az ő kezdetleges s parányi agya s tulajdonságai mintájára felfogni vagy pláne leírni nem meri.

Egyetemünk rectora tehát nem ezen tudományos metaphysika visszatérését reméli akkor, mikor a jelenlegi rendszert vádolja, midőn a tudományt attól félti, hogy »*tapasztalatai anyaghalma-zában megfullad*«, midőn »*az érzék feletti tudományára*« hivatkozik, hanem azon vallási metaphysikáját, mely a tényekre s tapasztalatra nem ügyelve, sőt azokkal ellentétben öröknek s belénk oltottnak vélt dogmákból akarja dedukálni a tudomány törvényeit.

Ezen irány értékéről pedig a tudomány emberei között véleménykülönbség nem lehet.

Ha ez a »tudomány« élt volna csak a múltban s élne most is, melynek visszatérését egyetemünk rectora reméli, nem ismernők a gravitatio törvényét, az erő fenmaradásának elvét, a meleg és a villanyosság törvényeit, a bajok gyógyításának

tudományát, a nemzetgazdaságtan törvényeit, az evolutio tanát, a milieu hatásait, a psychologia tényeit, az emberi haladás és sors javításának lehetőségét és módjait és azt az ezer meg ezer ismeretet és törvényt, melyen tudományunk és ennek kapcsán az emberiség haladása nyugszik.

E helyett a földet még mindig szellemek, rettenetes, szörnyű szellemek népesítenék be, melyek akarata alatt az emberi féreg tehetetlenül nyöszörög, hacsak a kiválasztott jótékony papi osztály jóvendőlései és közbenjárásai az emberi cselekedetek útját ki nem jelölnék s a szellemek jóindulatát számukra meg nem szereznék; az isteni eredetű király még mindig (bölcspapjai tanácsa szerint) kénye-kedve szerint intézné a milliók sorsát, poroszlóival háborúba vagy kényszermunkára — az istenség nagyobb dicsőségére — kergetve a népet; a járványok — imaszó és harangzúgás mellett — még mindig milliókat pusztítanak ki; szabadon és vígan ölnők embertársainkat, mérgezők meg szövetségeseinket, csábítanak el felebarátaink feleségeit, — mert nincs olyan fekete bűn, melyre az istenség végtelen kegye és a szent pap közbenjárása bűnbocsánatot ne adna; a művészetek és irodalom felderítő termékei helyett szabad időnket testünk fenytésével és zsolozsma-mormogással töltönők; kormányozható léghajó, tudóvész elleni orvosság, az erkölcs természet törvényei, jobb táplálék és életberendezések keresése helyett — mind megannyi merénylet az istenség hatalma ellen, gonosz, eretnek gőg és elvetemültség — a belénk oltott, örök, változatlan isteni elvek alapján azon vitakoznánk tovább, hogy a rabszolgának van-e lelke, keresnők a rossz szellemnek a beteg testből való kiűzésének újabb módját, a közjólét emelésére boszorkányokat égetnénk, vagy aquinói szt. Tamás a hatalom isteni eredetéről szóló fejezete ötödik kikezdésének harmadik mondatához újabb köteteket íránk, vagy a malaszt kiöntésének közvetlen vagy közvetett voltát vitatnók; vagy északisark-expeditió helyett keresztes-háborúkat viselnénk újból pogány és zsidó »felebarátaink« lakhelyeit felégetve és vérben taposva; vagy a fajok eredetének problémája helyett Ádám és Éva teremtésének viszonya felett értekezést íránk; a különböző jogszabályokban az állandó elem és törvényszerűség keresése helyett a belénk oltott örök és változatlan jogelvek szerint különbözően állapítanak meg a nemes és a polgár vérdíját, míg a belénk oltott isteni jogelv szerint a rabszolga dologi természetét constatálnánk; avagy isteni

és jogdogmatikai alapon minden újabb fejedelmi zsarnokságot igazolnánk.

Minek újítsuk fel tovább ezeket a képeket, melyekből köteteket lehetne összeállítani, hirdetve a transcendentális alapon álló tudománynak tudományos értékét és gyakorlati hasznát az emberiségre?

Hagyjuk el tehát első egyetemünk rectorát s figyeljünk inkább egy másik szózatra. Messze Erdélyből jön, a fényben és tekintélyben kisebb második egyetemünkről, egy közelebb a természethez fekvő városkából, a hol kevés az udvari tanácsos és képviselő-profossor. A lelépő rector, a chemia tanárkára rife ifjúsághoz fordul. Melegen köti szívökre a tudomány szeretetét és ápolását, mert az emberek egyre nagyobb tömege a vallásban megnyugvást nem találva, tőle vár vigaszt és vezetést az élet nehéz küzdelmében.

És így állva szemben két egyetemünk rectora, eszembe jut egy ősrégi, állandó és örök küzdelem, mely a történelem lapjain átvonul. A vallás és a tudomány emberei az emberiség őskorában egy szerepkört töltöttek be. Pap, jósz, tudós egy személy volt. De igen korán útjaik eltértek és egymással szembe kerül a primitív korban a *haruspex* és a *holes*.

Az egyik a tudományból él, a másik a tudománynak él. Egyik leplet borít, a másik leplet hajt fel. Az egyik ósdi jogokat és előítéleteket a tudomány czéjére alatt conservál; a másik előítéleteket rombol és új szabadságokat ad. Az egyik mindent igazol és dicsőít, a mi hatalom; a másik minden hatalmat üldöz és pusztít, mely az emberiségre káros. Az egyik dogmákat lát, a melyekért emberek élnek; a másik embereket, kiknek szükségletéért jött létre minden intézmény a világon; az egyik csak a megkövesedett szertartásokat érzi s az istenséget egy primitív kor külsőségeiben imádja, a másik a világmindenség csodálatos egységének és törvényszerűségének láttára, egy előtte megismerhetetlen utolsó okot »óhajtva sejt« és a kihez egy, a tudomány szolgálatában eltöltött élet után magát boldogan egyre közelebb érzi.

Így áll szemben a *haruspex* és a bölcs.

Régi ellentét, régi küzdelem két ellenséges erő között.

Ma is folyik. Változó esélylyel, de állandó irányzattal az igazság és a tudomány eszménye felé.

Csak előre bátran! Habozás és félelem nélkül. A cél nemes. A fegyver tiszta. Táborunkban vannak korunk legnagyobbjai. Az igazi tudósok mellett: az istenkegyelte művészek és költők. A társadalom összes újíto, javító, az emberiség haladására és boldogítására törekvő erői. S velünk szemben a társadalom kis conserválói. A paragraphusok és a dogmák lovagjai.

A jogtechnikusok és vallásdogmatikusok. Micsoda egyetlenlen küzdelem!

Elemér Oszkár.